

QARAQALPAQ ÁDEBIYATINDA TARIYXÍY SHÍGARMALARDÍŃ ORNÍ HÁM OBRAZ JARATÍW ÓZGESHELIGI

Sársenbaeva Sapura

Ájiniyaz atındaǵı NMPI, Sırtqı bólim 3-kurs talabası

Annotatsiya: Maqolada qaraqalpoq adabiyotidagi tarixiy asarlar va ularda tarixning aks etishi ko'rib chiqiladi. Adabiyotimizda, asosan, 19 asrda Ajiniyoz, Berdoq kabi so'z ustalari tomonidan tarixiy asarlar, 20 asrga kelib esa K.Sultonov, I.Yusupov, T.Qayipbergenov, Q.Mambetovlarning tarixiy asarlari yozilgan.

Kalit so'zlar: adabiyot, yozuvchi, shoir, badiiy asar, tarixiy asar, badiiy obraz, tarixiy obraz.

Абстрактный: В статье рассмотрены исторические произведения в каракалпакской литературе и репрезентация истории в них. В нашей литературе, главным образом, в 19 веке писали исторические произведения такие мастера слова, как Ажинияз и Бердок, а к 20 веку - исторические произведения К. Султанов, И. Юсупов, Т. Кайипбергенов, К. Мамбетов.

Ключевые слова: литература, писатель, поэт, художественное произведение, историческое произведение, художественный образ, исторический образ.

Abstract: The article examines historical works in Karakalpak literature and the representation of history in them. In our literature, mainly in the 19th century, historical works were written by such masters of words as Ajiniyaz and Berdok, and by the 20th century - historical works by K. Sultanov, I. Yusupov, T. Kayipbergenov, K. Mambetov.

Key words: literature, writer, poet, work of art, historical work, artistic image, historical image.

Tariyx ádebiyat penen bekkem baylanıslı ómir súriwshi process. Ádebiyat óz saǵaların tariyxtan alǵanıday, tariyxta da óz náwbetinde ádebiyattıń ornı óz aldına. Usı orında belgili rus sinshısı V.G.Belinskiydiń «Tariyxshı bolǵan waqıyanı jazadı. Al, jazıwshı bolsa bolıwı múmkin bolǵan waqıyanı jazadı» degen qunlı pikiri orınlı dep oylayman.

Sol degendey bul tariyxıy shıǵarmalar dóretiw, ótkendegi ata-babalarımız tariyxın, sol zamannıń baǵdarın qaraqalpaq xalqınıń basqa xalıqlar menen baylanısın ádebiyattaǵı proza janrında kórkemlew yaǵnıy tariyxıy shıǵarmlar dóretiw dástúri erteden bar boldı hám házirgi dáwirimizde de dawam etip atır. Ádebiyat teoriyalarına súyener ekenbiz, qaraqalpaq ádebiyatı ushın XIX ásir tabıslı basqısh bolǵanlıǵı belgili. Óytkeni, bul dáwirde:

- 1) Jazba ádebiyat payda boldı;
- 2) Kúnxoja, Berdaq, Ájiniyaz, Ótेश sıyaqlı klassik (grekshe saylandı, belsene) shayırlarına iye boldı.

- 3) Kúnxoja poeziyasınan baslap ádebiyatımızda tórt qatarlı, qosıqlar kirip keldi.

Álbette bulardıń bári ádebiyat ushın qunlı process. Ózlerin tek ǵana shayır emes, al haqıyqat el-azamat dep bilgen Ájiniyaz benen Berdaq xalıqtıń basına túsken hárbir waqıyanı kózi menen kórdi, júregi menen sezdi. Tek ǵana tamashagóy bolıp qalmastan

barlıq hádiyselerde ózleriniń jeke pikir hám kózqarasın qalıplestirip ádebiyatımızda tariyxıy temadaǵı shıǵarmalar dóretti. Ájiniyazdıń «Bozataw», Berdaqtıń «Aydos baba», «Ernazarbiy», «Amangeldi» poemaları qaraqalpaqlardıń XIX ásirdegi waqıyaları menen bekkem baylanısqa. Demek, ádebiyat tariyxıy shınlıqtı kórkem shınlıqqa aylandıradı degen sóz.

Tariyxıy shıǵarma jazıw ushın hárbir shayır yaqı jazıwshıǵa tariyxıy faktler menen isleseri anıq. Durıs, azlı-kem avtor fantaziyası talap etiledi. Degen menen tereń tariyx babındaǵı sawatlılıq bul jerde jetekshi orında boladı. Bul process, yaǵnıy tariyxıy shıǵarmalar dóretiw Ájiniyaz benen Berdaqtan soń toqtap qalmadı.

Ásirese, bul baǵdar XX ásirdegi ádebiyatta shoqqı dárejesine jetti. Bul dáwirdegi tariyxıy shıǵarmalardan mısál etip qarap:

- 1) K.Sultanov «Ájiniyaz» romanı;
- 2) I.Yusupov «Tumaris» poeması;
- 3) T.Qayıpbergenov «Qaraqalpaq dástanı» trialogiyası;

4) K.Mámбетovtıń «Bozataw», «Posqań el», «Türkistan» romanı h.t.b shıǵarmalardı sanap óte alamız. Sheber prozaik sıpatında 60-jıllardan kózge kóringen úsh kitaptan ibarat «Posqań el» romanı qaraqalpaq ádebiyatınıń tabısı sıpatında aytıwǵa haqlımız. Durıs, XVIII ásirde jasaǵan Jiyen Amanlıq ulınıń da «Posqań el» tolǵawı bar ekenligi hámmege belgili. Avtor bul romanda ol tolǵawdıń birde-bir qatarın kóshirme qılmaǵanın shıǵarmanı tolıǵı menen oqıp bolǵanıımızdan soń isenim etemiz.

Ayta ketiw orınlı, K.Mámбетov «Posqań el» romanı ushın 1991-jılı Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıq laureatı bolıwǵa eristi. Mine bunıń ózi dóretpeniń qunlılıǵına mısál. Bul jerdegi avtordıń miynetiniń ádewir úlken. Óytkeni, joqarıda aytıp ótkenimdey, bul baǵdar tariyxıy sawatqanlıq sıyaqlı úlken juwapkershilikti talap etedi. K.Mámбетov bul wazıypanı tolıǵı menen atqara alǵanlıǵın romandı oqıp biliwimiz múmkin. Waqıyaların izbe-izligi, qatnasıwshı presonajlardıń bir-birine baylanısın, qaharman psixologiyası sıyaqlı talaplardı da qanaatlandıra alǵan.

Sonday-aq, avtor bul shıǵarmanı tariyxıy waqıyalarǵa tiykarlanıp jazadı. Shıǵarmada berilgen tómendegi obrazlar bunıń ayqın dálili. Tariyxtan bizge belgili rus xalqınıń patshası Ivan Grozniy, Noǵaylı eliniń Sultanı Edige, onıń balası Muwsa, Muwsanıń balaları Yusup penen Ismayıl obrazları keltirip ótiledi. Dóretiwshi shıǵarmadaǵı obrazlardı júdá kórkemlik penen súwretlegen ol unamı obrazlarǵa: Noǵaylı eliniń Sultanı Edige, Ismayıl, Tinaxmet, ápiwayı diyhan balası Dosım hám Tinaxmet Sultannıń balası Ormanbet obrazların kirgizedi. Sebebi, bul insanlar tuwri joldı tańlawshı, xalıqtıń arın arlap, jırın jırlawshı, hámıyshe tınıshlıq tárepdarı bolǵan. Sonıń ushın, jazıwshı olarǵa júdá joqarı baha beredi.

Juwmaqlap aytqanda, K.Mámбетov «Posqań el» romanı tek ǵana jazıwshı ustaxanasınıń emes, pútkilley bul janrdıń, bul baǵdardıń, ulıwma prozanıń jetiskenligi boldı.

Ádebiyatlar:

1. Paxratdinov A, Allambergenov K, Bekbergenova M. XX asir qaraqalpaq adebiyatı tariyxı, Sabaqlıq. Nókis, «Bilim», 2011.
2. Allambergenov K. XX ásir qaraqalpaq ádebiyatı. Nókis, 2009.